

ЕКОНОМІКА

DOI: <https://doi.org/10.32782/2521-666X/2024-85-1>

УДК 338.28:004.67:316.422.4

Горященко Ю.Г.доктор економічних наук, доцент,
Університет митної справи та фінансів**Гармаш О.В.**аспірант,
Університет митної справи та фінансів**Horiashchenko Yuliia, Harmash Oleksandr**

University of Customs and Finance

**ПІДТРИМКА РОЗВИТКУ ІННОВАЦІЙНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА
В УМОВАХ РЕЛОКАЦІЇ****SUPPORT FOR THE DEVELOPMENT OF INNOVATIVE ENTREPRENEURSHIP
IN THE CONDITIONS OF RELOCATION**

У статті викладено результати аналізу теоретико-організаційних та практичних засад підтримки інноваційних підприємств та підприємництва в умовах релокації бізнесу за умов воєнного часу. Розглянуто організаційні та логістичні заходи урядової підтримки релокованого бізнесу, умови його подальшої адаптації, у тому числі програму релокації підприємств і вказано недоліки, що ускладнюють її реалізацію. Визначено, що серед основних проблем державної програми релокації є недостатня інформативна база та обізнаність про наявну програму, відсутність налагодженої комунікації між учасниками процесу. Проаналізовано та визначено потенційні рішення, які можуть сприяти пожевавленню релокації бізнесів та більш успішному процесу. Наголошено на необхідності підтримки держави та додатковому фінансуванні, які допоможуть вивести програму релокації підприємств на новий якісний рівень, що, своєю чергою, допоможе підприємствам продовжувати свою діяльність та позитивно впливати на розвиток економіки держави. Констатовано, що в Україні майже відсутні підприємства-релоканти, які працюють в інноваційній сфері, дуже занедбаній за останні роки, оскільки вона абсолютно не стимульована ані довгостроковими галузевими програмами розвитку, ані фіскальними стимулами.

Ключові слова: релокація, інноваційне підприємництво, відновлення, бізнес, криза, програми, переміщення, ринок.

The article presents the results of the analysis of the theoretical, organizational and practical foundations of supporting innovative enterprises and entrepreneurship in the conditions of business relocation under wartime conditions. The organizational and logistical measures of government support for relocated business, the conditions for its further adaptation, including the enterprise relocation program, are considered, and the shortcomings that complicate its implementation are indicated. It was determined that among the main problems of the state program of relocation are the insufficient information base and awareness of the existing program, the lack of established communication between the participants of the process. Potential solutions have been analyzed and determined, which can contribute to revitalizing the relocation of businesses and making the process more successful. The need for state support and additional financing was emphasized, which will help bring the enterprise relocation program to a new level, which, in turn, will help enterprises continue their activities and positively influence the development of the state economy. The assessment of the main indicators of innovative activity in Ukraine was carried out. Statistics of enterprises that need relocation and statistics of the number of applications regarding requests for relocation of enterprises in 2022 are provided. Popular business relocation routes in Ukraine have been identified and evaluated. The complexities of relocation are analyzed and potential solutions are identified that will help increase the effectiveness of the state relocation program. Two groups of entrepreneurs are identified and described: those who chose relocation as a way to save their business and did not think about it until the full-scale war; and those who considered such an option and saw in it an opportunity for growth. It was established that in Ukraine there are almost no relocating enterprises working in the innovative field, which has been very neglected in recent years, as it is absolutely not stimulated by long-term sectoral development programs or fiscal incentives.

Key words: relocation, innovative entrepreneurship, recovery, business, crisis, programs, displacement, market.

Постановка проблеми. В останнє десятиліття економіка України стикається зі складними викликами – російське збройне вторгнення в Крим, війна на сході України, коронавірус, повномасштабне вторгнення. Це змушує українських підприємців швидко адаптуватись та приймати рішення в кризових ситуаціях. Однією з проблем останніх двох років стала повна або часткова неможливість працювати внаслідок бойових дій, тому рішенням цієї проблеми стала релокація. Релокація має на меті перемістити підприємство в більш безпечний регіон або країну та розпочати діяльність на новому місці. Уряд країни запровадив спеціальну програму релокації підприємств, яка має на меті допомогти тим підприємцям, які подадуть заявку щодо переміщення бізнесу. Проте виявилось, що проблема має ряд недосконалостей та викликає додаткові труднощі у підприємців, а відтак, уповільнюється поліпшення економічної ситуації у регіонах, куди були переміщені підприємства, суттєво не змінюється рівень зайнятості та забезпеченості технологіями виробництва, як очікувалось.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У напрямку методичного, організаційного та практичного забезпечення процесу релокації відома чимала кількість робіт вітчизняних та закордонних учених. Організаційно-економічні аспекти релокації підприємства у час воєнного стану в Україні досліджують ряд українських науковців і практиків, серед них А. Князевич, О. Вашків, Д. Марчак, Ю. Тарасовський, В. Цюприк, О. Гейко та інші. Особливості регулювання інноваційного підприємництва та підприємств в умовах релокації досліджували Д. Лазаренко, А. Сошников, А. Князевич, М. Федоров. Всеохоплюючі проблеми, з якими стикаються підприємці в сучасних умовах та роль сучасного підприємництва в національній економіці висвітлено у працях В. Васюти, Н. Чорновол, М. Горбунової, В. Власової, І. Тарновської, Д. Недолі, К. Процак, Н. Андрусенко, С. Коробки [1–11].

Мета статті. Основним завданням цього дослідження є аналіз державної програми релокації підприємств (у тому числі інноваційно активних та інноваційних підприємств), її перспектив, недоліків, потенційних рішень та проблем, що ускладнюють процес реалізації даної програми. Розв'язання цього важливого і, водночас, складного завдання з огляду на мінливість та хаотичність соціально-економічних процесів у суспільстві, дозволить виробити пропозиції щодо активної підтримки розвитку українського інноваційного підприємництва в умовах релокації.

Виклад основного матеріалу. Понад два роки економіка України несе величезні збитки. Внаслідок руйнування цивільних та промислових об'єктів, інфраструктури, підприємства зіткнулися з проблемами виживання. Багато підприємств стикнулись з про-

блемами втрати робочої сили, руйнування об'єктів, відсутності можливості фінансування, обмеженості у роботі, закриття бізнесу. За цей час близько 8 тисяч вітчизняних бізнесів змінили місце своєї реєстрації. Війна призвела до гуманітарної кризи, а велика частина населення виїхала за кордон, що вплинуло і буде у подальшому впливати на демографічну та економічну ситуацію в країні протягом багатьох років [1–2].

Проте, незважаючи на складнощі, які постали перед підприємствами, українське підприємництво характеризується таким, що може швидко адаптуватись в кризових ситуаціях. Завдяки здатності швидко приймати нетипові рішення, підприємці мали змогу змінити напрям діяльності, впроваджувати інновації та технології, перевезти свої бізнеси в інші області України та за її межі.

У будь-яких умовах існує безліч факторів, які впливають на успішне ведення підприємництва, серед яких: накопичення, систематизація та передача економічної інформації, пошук та обмін науковими знаннями та дослідженнями, шляхи залучення фінансування, інноваційний розвиток підприємств [1]. Підприємницька діяльність відіграє дуже важливу роль в підтримці економічної стійкості та зростання, тому на початку повномасштабної війни було дуже важливо обрати стратегію та спланувати подальші дії. Одним з найактивніших заходів стала релокація підприємств. Цей спосіб був відомий ще до 2022 року, як пошук потенційно кращих умов для існування компанії, проте в часи війни це стало життєво необхідним [2].

Особливо вразливим за таких умов є інноваційно активні підприємства, інноваційні підприємства та підприємства, що здійснюють інноваційну діяльність. З огляду на те, що до 2021 р. ситуація в інноваційній екосистемі була складною (табл. 1), зараз можна лише уявити скільки знадобиться часу для її відновлення після закінчення війни.

Хоча релокація підприємств має схожі проблеми як у мирний час, так і у військовий, але сильно відрізняється швидкістю прийняття рішень та мотивацією, яка полягає в тому, щоб зберегти бізнес. Можна виділити дві групи підприємців: ті, які обирали релокацію як спосіб врятувати свій бізнес та не замислювалися про неї до повномасштабної війни; та ті, хто розглядав таку опцію та вбачали у ній можливість зростання [3].

Для розуміння в пропорціях кількості підприємств, які потенційно допускали використання релокації як методу порятунку компанії, нижче наведено діаграму (рис.1).

У березні 2022 року урядом розроблено програму релокації підприємств з метою збереження стійкості економіки шляхом переміщення бізнесу із зон бойових дій чи наближених до таких. В квітні того

Деякі показники інноваційної діяльності в Україні

Показники	Від'ємний темп приросту у 2021 р. по відношенню до 2010 р., %
Зайняте населення в сфері освіти, інформації, телекомунікації, професійній, науковій та технічній діяльності, тис. ос.	21,7
Кількість працівників, задіяних у виконанні наукових досліджень і розробок, ос.	56,8
Частка експорту товарів інформаційно-комунікаційних технологій у загальному експорті	27,3
Кількість закладів вищої освіти, од.	54,8
Кількість студентів у закладах вищої освіти, тис. ос.	58,0

Джерело: розраховано авторами за даними [12]

ж року була запущена платформа спільно з Міністерством економіки України, яка базується на зборі та опрацюванні заявок підприємств, які бажають переїхати в більш безпечні області (за станом на кінець листопада 2023 року релокація можлива в один з 14 регіонів: Дніпропетровська, Кіровоградська, Черкаська, Полтавська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Тернопільська, Хмельницька, Чернівецька, Вінницька, Волинська, Рівненська та Київська (за виключенням Києва) області). Програмою може скористатись будь-яке підприємство, яке подасть заявку. Згідно з прийнятою постановою це відбувається безкоштовно [5; 13].

Нижче наведена діаграма (рис. 2) стосовно кількості заявок на порталі щодо релокації підприємств із зони бойових дій у травні 2022 року, яка демонструє швидкість розгляду заявок та загальну їх кількість.

Підприємці, які розглядають варіант релокації, мають усвідомлювати, що ця процедура є багатогранною та складною як фінансово, так і технічно й юридично. У процесі релокації підприємці стикаються з рядом проблем, серед яких:

– необізнаність. Підприємці не були ознайомлені з такою можливістю, не було й розроблено термінового плану, через що не було можливості одразу коректно зреагувати на кризову ситуацію;

– складність. Переміщення працівників та активів як самостійно, так і силами Укрзалізниці або Укрпошти, є достатньо складною процедурою;

– невідповідність ринку та неможливість провести маркетингове дослідження через брак коштів. Потенційний новий ринок може бути насичений аналогічними товарами чи товарами-субститутами або навпаки не потребувати їх;

– проблема сертифікації продуктів. Якщо компанія вирішує переїхати закордон, вона стикається з необхідністю дотримання європейських стандартів та сертифікації;

– бюрократизм. Реєстрація та оформлення бізнесу в європейських країнах займає більше часу;

– мовний бар'єр та непорозуміння ментальності людей. Це не дає змоги ефективно комунікувати та повністю розуміти один одного, тому варто акцентувати увагу на цьому при виборі країни для релокації [2].

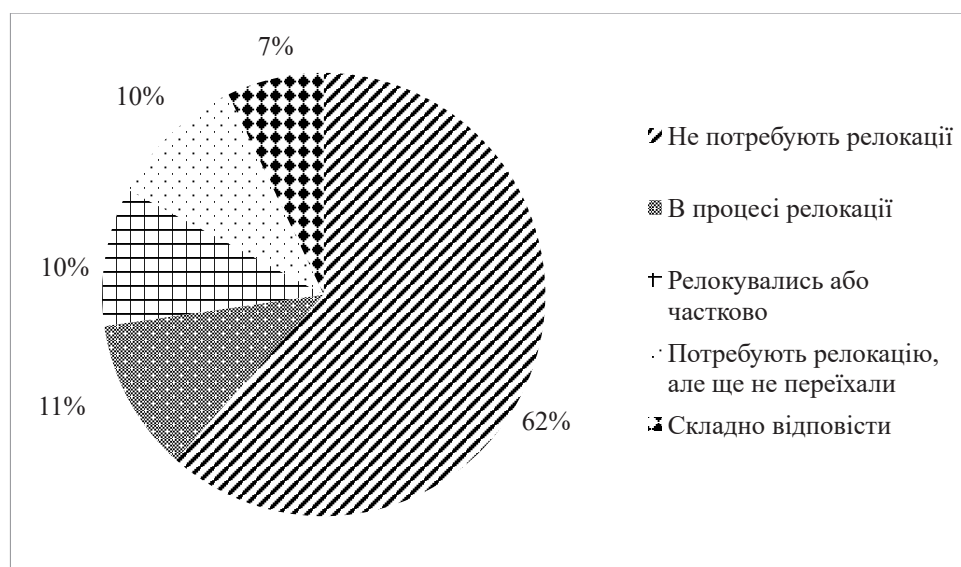

Рис. 1. Статистика підприємств, які потребують релокації

Джерело: побудовано за даними [4]

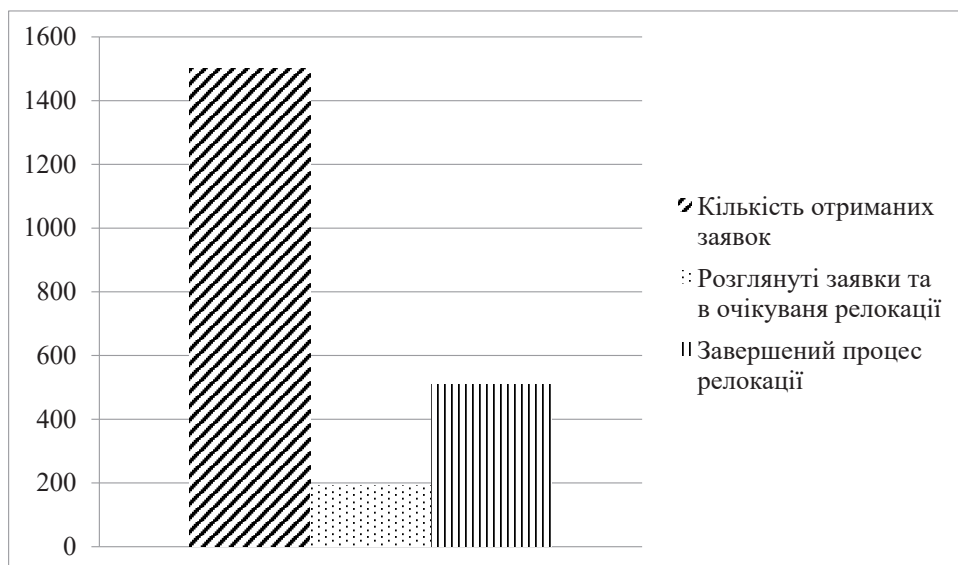

Рис. 2. Статистика кількості заявок щодо запитів на релокацію підприємств у травні 2022 року

Джерело: побудовано за даними [4]

Розглядаючи релокацію закордон детальніше, можна зазначити, що переважно такі сфері як послуги, торгівля, ІТ, транспорт, будівництво перевозять бізнеси за кордон. Українські бізнесмени розглядають й ряд переваг в переміщенні компаній до Європи. Серед них можна виділити: розташування та близькість до різних європейських країн, як наслідок – зручність логістики, більш зрозуміла юридична система, ніж в інших країнах світу. При цьому, за даними досліджень лише близько 11% бізнесменів розглядають варіанти релокації підприємств за межі України [3].

Як було зазначено вище, нині релокація є важливою частиною підприємницького процесу, що зі свого боку впливає на стійкість української економіки. Одним з позитивних наслідків переміщення підприємств є забезпечення робочими місцями. Для прикладу, у 2022 році завдяки релокації було збережено понад 35000 робочих місць та більше 7000 людей змогли знайти роботу в переміщених компаніях. Завдяки цьому бізнеси мають змогу продовжувати функціонувати та підтримувати економіку [6].

Проаналізувавши складнощі переміщення, можна виокремити потенційні рішення, які допоможуть підвищити ефективність та якість державної програми релокації [7].

По-перше, погоджуємося з думкою експерта KSE Graduate Business School Олега Зубченка, який стверджує, що перш за все необхідно стандартизувати інформацію, яку надають потенційним клієнтам обласні та районні адміністрації. Варто надати контакти працівників, з якими можна проконсультуватись, рівень цін на нерухомість, створити списки

нерухомих об'єктів, які можуть бути взяті в оренду. Продовжуючи тему необхідності поширення інформації, О. Зубченко зазначає користь надання даних стосовно основних галузей за областями аби підприємства, які розглядають конкретну область для релокації, могли оцінити можливі перспективи закупівель, кооперацій, поставок тощо [8].

По-друге, для сприяння внутрішньої релокації підприємств, окрім надання інформації про область загалом, варто поділитись даними про інфраструктуру регіону та його забезпечення, а саме: теплопостачання, електроенергію, водопостачання і т.п. Внаслідок особливостей окремих регіонів, підприємці стикаються зі складнощами підключення до комунікацій. Тому не завадило б організувати практичні курси або онлайн-навчання, яке матиме на меті полегшити адаптацію бізнесу в нових областях. Більш того, державі необхідно розробити заходи, які допоможуть реалізувати релокованому бізнесу продукти чи послуги, наприклад, можна розглянути можливість державного замовлення за допомогою диверсифікації виробництва [7].

Окрім усіх вище зазначених заходів, які можуть допомогти підприємцям релокувати свої бізнеси, на думку експерта KSE Graduate Business School, варто запровадити додаткове фінансування та пільгові кредити задля стійкого функціонування компанії на новому місці у перші місяці, доки підприємство адаптується [8]. Окрім запропонованих урядом областей відповідно до програми релокації підприємств, привабливими для бізнесу є Одеська область та м. Київ (табл. 2).

**Популярні маршрути релокації
бізнесу в Україні**

Маршрути	Частка, %
Київ-Одещина	4,48
Дніпропетровщина-Київ	3,84
Київ-Харківщина	3,70
Київ-Дніпропетровщина	3,58
Донеччина-Київ	2,55
Одещина-Київ	2,52
Київ-Львівщина	2,37
Харківщина-Київ	1,93
Миколаївщина-Київ	1,82
Київ-Київщина	1,51

Джерело: за даними [13]

Мало не половина підприємств, що змінили своє місце реєстрації, працюють у сфері оптової торгівлі (44%), у сфері будівництва (6%). Замикають трійку внутрішньо переміщених підприємств бізнесу, що здійснюють операції з нерухомістю (4,1%) [13]. Майже відсутні підприємства-релоканти, що працюють в інноваційній сфері, оскільки, на думку багатьох власників та керівників, питання інноваційного розвитку не на часі. Очевидно, інновації залишаються актуальними здебільшого для великих підприємств та експортерів.

Отже, для налагодження комунікації та злагоженої роботи бізнесу і влади в умовах релокації необхідно увесь час отримувати фідбеки, партнерську підтримку, залучення громадськості, адже високі результати у вигляді розвитку локальних та регіональних інноваційних екосистем у регіонах України, куди були переміщені і продовжують переміщуватися підприємства, прямо залежать від таких дій (створення бізнес-інкубаторів та акселераторів, інноваційних фондів та розробки менторських програм, особливо для інноваційних видів бізнесу).

Висновки. Підприємництво відіграє провідну роль в стабілізації та розвитку економіки держави, підвищенні рівня добробуту населення, реалізації потенціалу на міжнародній арені. Проте, сучасне турбулентне середовище змушує підприємців стикатись з глибокими проблемами, а український бізнес – з найгострішими з них – бойовими діями, внаслідок яких він змушений приймати складні рішення, такі як релокація в інші регіони країни або закордон.

З метою підтримки національного підприємництва була розроблена і запущена програма релокації підприємств, яка має як безперечні переваги, так і ряд недоліків, через які процес релокації ускладнюється. Серед проблем, з якими стикнулись підприємці, виокремлено: необізнаність підприємців, складність процесу, бюрократизм, невідповідність

ринку. Проте, за умов деяких змін, програма релокації є потенційно вдалою. Основними такими умовами є необхідність надання інформації стосовно самої програми, про інфраструктуру можливих регіонів для релокації, потенційних постачальників та ринки збуту. До того ж, підприємці потребують додаткового фінансування на час адаптації та стабілізації своїх бізнесів в нових регіонах, розширення інфраструктури у вигляді створення бізнес-інкубаторів та бізнес-акселераторів тощо. На жаль, майже відсутні підприємства-релоканти, що працюють в інноваційній сфері. Натомість інноваційна діяльність продовжує згортатися. Стимулювати інноваційну діяльність потрібно довгостроковими галузевими програми розвитку та фіскальними стимулами. Таким чином, релокація підприємств в сучасних умовах є дієвим інструментом для поновлення підприємницької діяльності в нових регіонах країни, що своєю чергою забезпечує відносну стабільність економіки, надає робочі місця, гарантує виробництво національних продуктів та послуг, а також можливість їх реалізації на міжнародному ринку.

Список літератури:

1. Васюта В., Чорновол Н., Горбунова М. Роль підприємницької діяльності в розвитку національної економіки. *Галицький економічний вісник*. 2022. № 5-6 (78-79). С. 130–137.
2. Власова В., Тарновська І., Недоля Д. Бізнес-стратегія підприємства в умовах турбулентного зовнішнього середовища. *Економіка та суспільство*. 2022. Випуск 2. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-42-85> (дата звернення: 17.11.2023).
3. Процак К., Просович О. Проблеми релокації українського бізнесу в сучасних умовах. Сучасні тенденції сталого розвитку: теорія, методологія практика : монографія. 2022. С. 83–94.
4. Rapid assessment of War's impact on micro, small and medium enterprises in Ukraine. 2022. URL: https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2022-10/EN_Rapid_Assessment_of_War_on_MSMEs_in_Ukraine.pdf (дата звернення: 17.11.2023).
5. Огляд реалізації програми релокації підприємств в Україні. URL: <https://cutt.ly/RwWkmCu1> (дата звернення: 11.11.2023).
6. Авраменко Н., Лебедченко В., Андрусенко Н. Перспективи відновлення українського бізнесу у повоєнний період. *Економіка та суспільство*. 2022. Випуск 46. С. 44–48.
7. Коробка С. Особливості релокації малого підприємництва в умовах війни. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія : економіка та управління*. 2023. № 7. С. 3–8.

8. Запасний варіант: як надати програмі релокації підприємств друге дихання. URL: <https://www.unian.ua/economics/other/zapasniy-variant-yak-nadati-programi-relokacii-pidpriemstv-drughe-dihannya-12129882.html> (дата звернення: 11.11.2023).

9. Горященко Ю.Г. Оцінка стану бізнес-середовища України у контексті інноваційної діяльності. *Науковий погляд: економіка та управління*. 2023. № 1(81). С. 57–63.

10. Князевич А.О. Організаційно-правові основи регулювання процесів релокації українських підприємств в умовах війни. *Економіка та держава*. 2022. № 8. С. 9–14.

11. Вашків О.П. Організаційно-економічні аспекти релокації бізнесу у час воєнного стану в Україні. *Підприємництво та логістика в умовах сучасних викликів* : матеріали II-ї Міжнародної науково-практичної конференції (м. Тернопіль, 26-28 травня 2022 року). Тернопіль : ЗУНУ, 2022. С. 112–115.

12. Державна служба статистики України. Держстат України, 2023. URL: <http://ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 17.11.2023).

13. 7820 компаній переїхали по Україні від початку повномасштабного вторгнення. URL: <https://opendatobot.ua/analytics/relocation-in-war-2> (дата звернення: 30.11.2023).

References:

1. Vasiuta V., Chornovol N. & Horbunova M. (2022) Rol pidpriemnytskoi diialnosti v rozvytku natsionalnoi ekonomiky [The role of entrepreneurial activity in the development of the national economy]. *Halyskyi ekonomichnyi visnyk*, no. 5-6 (78-79), pp. 130–137.

2. Vlasova V., Tarnovska I. & Nedolia D. (2022) Biznes-stratehiia pidpriemstva v umovakh turbulentnoho zovnishnoho seredovyshcha [Business strategy of the enterprise in turbulent external environment]. *Ekonomika ta suspilstvo*, vol. 42. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-42-85> (accessed 17 November 2023).

3. Protsak K. & Prosovych O. (2022) Problemy relokatsii ukrainskoho biznesu v suchasnykh umovakh [Problems of Ukrainian business relocation in modern conditions]. *Suchasni tendentsii staloho rozvytku: teorii, metodolohiia praktyka*, pp. 83–94.

4. Rapid assessment of War's impact on micro, small and medium enterprises in Ukraine (2022). Available at: https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2022-10/EN_Rapid_Assessment_of_War_on_MSMEs_in_Ukraine.pdf (accessed November 11, 2023).

5. Ohliad realizatsii prohramy relokatsii pidpriemstv v Ukraini. Available at: <https://cutt.ly/RwWkmCu1> (accessed November 11, 2023).

6. Avramenko N., Lebedchenko V. & Andrusenko N. (2022). Perspektyvy vidnovlennia ukrainskoho biznesu u povoiennyi period [Prospects for the recovery of Ukrainian business in the post-war period]. *Ekonomika ta suspilstvo*, vol. 46, pp. 44–48.

7. Korobka S. (2023) Osoblyvosti relokatsii maloho pidpriemnytstva v umovakh viiny [Peculiarities of small business relocation in wartime conditions]. *Problemy suchasnykh transformatsii*, no. 7, pp. 3–8.

8. Zapasnyi variant: yak nadaty prohrami relokatsii pidpriemstv druge dykhannia. Available at: <https://www.unian.ua/economics/other/zapasniy-variant-yak-nadati-programi-relokacii-pidpriemstv-drughe-dihannya-12129882.html> (accessed November 11, 2023).

9. Horiashchenko Yu. H. (2023) Otsinka stanu biznes-seredovyshcha Ukrainy u konteksti innovatsiinoi diialnosti [Assessment of the state of Ukraine's business environment in the context of innovative activity]. *Naukovyi pohliad: ekonomika ta upravlinnia*, no. 1(81), pp. 57–63.

10. Kniazevych A. O. (2022) Orhanizatsiino-pravovi osnovy rehuliuвання protsesiv relokatsii ukrainskykh pidpriemstv v umovakh viiny [Organizational and legal bases of regulation of relocation processes of Ukrainian enterprises in wartime conditions]. *Ekonomika ta derzhava*, no. 8, pp. 9–14.

11. Vashkiv O. P. (2022) Orhanizatsiino-ekonomichni aspekty relokatsii biznesu u chas voiennoho stanu v Ukraini [Organizational and economic aspects of business relocation during martial law in Ukraine]. *Pidpriemnytstvo ta lohistyka v umovakh suchasnykh vykyktiv*. Ternopil: ZUNU, pp. 112–115.

12. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy (2023). Available at: <http://ukrstat.gov.ua/> (accessed November 17, 2023).

13. 7820 kompanii pereikhaly po Ukraini vid pochatku povnomasshtabnoho vtorhennia. Available at: <https://opendatobot.ua/analytics/relocation-in-war-2> (accessed November 30, 2023).